

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ

ЖУКРОВСЬКА Наталія Богданівна - здобувач кафедри теорії та історії Львівського державного університету внутрішніх справ

В статті аналізуються конституційні принципи возмещення имущественного вреда в Украине и способы их реализации.

Ключові слова: конституційно – правові засади, юридичні гарантії, юридична відповідальність, права людини, компенсація шкоди.

Постановка проблеми

Законодавче оформлення системи прав людини та ефективного правового механізму їх захисту є однією з головних характеристик рівня розвитку суспільства. У Конституції України (ст.3) зазначається, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини та громадянина; першочергового значення вони набувають у перебігу практичної реалізації суб'єктивних прав громадянина. Різновидом юридичних гарантії є конституційні. Конституційні гарантії – передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Актуальність теми

У сучасній вітчизняній науковій юридичній літературі теорія прав і свобод людини, пов'язана з ними нормотворча, правозастосовна та інша практика потребують підвищеної уваги, переосмислення та внесення вагомих коректив. Це продиктовано пере-

дусім відходом ідей і практики тоталітарного суспільства, глибокими політичними та соціально-економічними перетвореннями, демократизацією і гуманізацією законодавства та потребою приведення правогарантуючих та міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Конституція України створює відповідну правову основу для розгортання діяльності щодо забезпечення юридичних гарантії прав людини і громадянина.

Важливим напрямком розвитку і вдосконалення гарантії прав громадянина є встановлення збалансованості правових засобів у забезпеченні правомірної реалізації прав та свобод, а також посилення їхніх зв'язків із засобами охорони прав та свобод, їх поступовий невинний розвиток. Іншими словами, законмірність посилення узгодженості й урівноваженості розвитку юридичних гарантії охоплює не тільки всю систему, але й складники її підсистеми – засоби реалізації та охорони прав людини і громадянина.

Аналіз досліджень

У середовищі науковців та юристів-практиків існує дещо звужений підхід до розуміння і вирішення проблеми юридичних гарантії прав людини. Під такими гарантіями, як правило, розуміють лише правові засоби їх охорони, що надто звужує ці поняття, адже їх система охоплює не тільки засоби, спрямовані на охорону прав людини, а й засоби, за допомогою яких безпосередньо забезпечується їх реалізація на основі закону.

Виклад основних положень

До юридичних засобів реалізації прав належать закріплені нормами межі прав та засоби конкретизації свобод і обов'язків громадянина; юридичні факти, з якими пов'язана їх реалізація; процесуальні форми здійснення прав; засоби примусу і стимулювання (заохочення) правомірної реалізації прав і свобод.

До юридичних гарантій варто зарахувати також юридичні обов'язки та юридичну відповідальність. Юридичну відповідальність розуміють як встановлений законодавством і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника – зазнати (понести) позбавлення певних благ, цінностей, які йому належать (позбавлення волі або обмеження у правах, позбавлення прав на майно шляхом його конфіскації, стягнення штрафів тощо). Тобто це форма впливу на порушників, реалізація держави на порушення правових норм, прав та свобод людини.

Правові обмеження як елемент (наслідок) юридичної відповідальності можна розглядати і як самостійний та ефективний засіб правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Адже завдяки застосуванню спеціальних нормативно – правових обмежень створюються умови, які спонукають конкретних осіб до неухильного виконання конституційних обов'язків, крім того, виконання юридичних обмежень може забезпечуватись через заохочення, матеріальне стимулювання тощо.

Розвиток юридичних гарантій реалізації прав людини та свобод громадянина поєднуються з аналогічним процесом у галузі удосконалення і зміцнення юридичних гарантій охорони їхніх прав і свобод. Звідси актуалізуються проблема посилення зв'язків й узгодженості різноманітних правових засобів та вдосконалення всіх видів юридичних гарантій охорони прав людини.

Права людини – це складне багатомірне явище, що має еволюційний характер. Упродовж історії розвитку людства вплив феномену прав людини на всі явища і чинники суспільної діяльності був суттєвим. Вони визначили сутність, зміст права, його цінність та процес функціонування. Різним рівням розвитку суспільства відповідали

певні уявлення про права окремої особи, що необхідне й заборонене в її поведінці.

Поняття «забезпечення прав і свобод людини» (за М.П. Рабіновичем) містить три елементи:

1) сприяння реалізації прав і свобод (через позитивний вплив на формування їхніх загальносоціальних гарантій);

2) охорону прав і свобод людини (вживаючи заходи, зокрема юридичні, для запобігання, профілактики порушення прав і свобод);

3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [1, с. 7].

Дехто з дослідників зараховує поняття «захист прав людини» не до поняття «забезпечення», а до поняття «здійснення» поряд із «забезпеченням» та «реалізацією». Так, на думку А.В.Васильєва, саме «здійснення прав» складається із сукупності цих трьох суміжних понять і є загальним для них [2, с. 173—175]. Здійснення прав передбачає основні умови і засоби перенесення нормативно-правових моделей поведінки у фактичну, реальну поведінку людей. Деякі вчені поняття «здійснення прав» ототожнюють із поняттям «реалізація прав», що призводить до термінологічної невизначеності понять [3, с. 162].

Для здійснення прав людини на практиці одного процесу реалізації буває недостатньо. За несприятливого збігу обставин цей процес може бути перерваний. Щоб його відновити, потрібно запускати в дію механізм захисту. Крім того, щоб процес реалізації прав відбувався без порушень, держава має забезпечити цей процес, тобто створити для нього відповідні політичні, економічні, соціальні та юридичні (спеціальні) умови. Отже, здійснення прав людини – передбачає певний суспільний механізм із втіленням у життя через забезпечення, реалізацію і захист.

Під забезпеченням прав людини І. А. Тимченко розуміє систему їх гарантування, тобто систему загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, що забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – їх охорону [4, с. 80—82].

Елементом здійснення прав людини є їхня реалізація прав. Реалізація прав люди-

ни – це процес їх матеріалізації, у ході пeregігу якого кожен одержує те благо, яке становить зміст конкретного суб'єктивного права.

Реалізація права відображається в конкретній поведінці людини і зобов'язаних осіб, спрямованій на втілення норм права у життя [5, с. 178].

Право на захист у галузевих науках і загальній теорії права трактують по-різному. Загалом обгрунтовано два підходи до форми його матеріально-правового існування.

В. П. Грибанов, скажімо, вважав, що право на захист є однією з правомочностей суб'єктивного права, що дає змогу застосувати стосовно правопорушника заходи примусового впливу [6, с. 155]. Дослідження походження поняття «правовий захист людини» стало вихідним пунктом його аналізу як правової реальності. Встановлення співвідношення понять «правовий захист», з одного боку, і подібних із ним – з іншого, поперше, підтверджує висновок В. П. Грибанова про те, що правовий захист людини – це якісно нове правове явище у вітчизняній теорії і практиці, а по-друге, дає змогу досліджувати його в «чистому» вигляді.

Використання тієї чи іншої правомочності визначається характером права, що потребує захисту. Процесуальний зміст права на захист означає:

- право людини звернутися по захист порушеного права до будь-якого органу державної влади й місцевого самоврядування або громадського об'єднання в будь-якій законній формі;

- право на користування будь-якими передбаченими законом процесуальними правами і процедурами, встановленими для конкретної форми захисту права;

- право на оскарження в судовому чи адміністративному порядку рішення компетентного органу з конкретної справи.

Отже, правом на захист права є законодавчо передбачена можливість людини використовувати з метою захисту свого права власне дозволені законом примусові дії або звернутися до компетентних державних чи міжнародних органів (організацій) з вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки. Право на

захист – це не є захист. Захист означає реалізацію права в конкретних життєвих ситуаціях, конкретних відносинах. Своє право на захист людина може реалізувати в різних формах.

Під формою захисту прав людини розуміють регламентований правом комплекс особливих процедур, здійснюваних правозахисними органами і самою уповноваженою особою в межах правозахисного процесу і спрямованих на відновлення (підтвердження) порушеного (оскарженого) права.

Вибір форми захисту права визначається характером матеріально – правових вимог, предметом захисту; особливостями і характером компетенції органа, який може розглянути цю вимогу; особливостями порядку розгляду заяви, акта, скарги; конкретними юридичними і фактичними умовами, в яких опинилась особа, чиє право було порушено, і її реальними можливостями самостійно захистити це право.

Метою механізму захисту права на відшкодування майнової шкоди є недопущення втручання будь-кого у приватні справи; безперешкодне здійснення (реалізація) особою цивільних прав; відновлення порушених прав.

Із змісту зазначеної мети видно, що вона досягається і за допомогою охорони відповідних прав (не допустити не правового втручання в приватні справи), і за допомогою правової допомоги (безперешкодно здійснювати ці права), і через здійснення захисту прав (відновити порушені права).

У юридичній літературі такий спосіб, як відновлення становища, яке існувало до порушення права, розглядають як форму відшкодування майнової шкоди [7, с. 112].

Відшкодування є відповідною компенсацією особі за завдану шкоду. Разом з тим, поняття «компенсація» (від латин. *compensatio* – винагорода, зрівноваження) тлумачиться по-різному. Одні автори поняття компенсації розуміють як відшкодування, винагороду за що-небудь, а також як суму, що виплачується як винагорода [8, с. 141]. Інші компенсацію розглядають як відшкодування збитків, що виникли в результаті порушення цивільно-правового обов'язку, коли виконання в натурі стало неможливим

внаслідок втрати речі, яка повинна бути передана боржником кредиторіві, якщо завдана шкода не може бути поновлена в натурі [9, с. 186].

Положення Конституції України, рішення й ухвали Конституційного Суду України містять поняття «шкода», «відшкодування шкоди». Основний Закон держави використовує поняття матеріальна та моральна шкода, а також говорить про можливість відшкодування шкоди державою у встановленому законом порядку. При цьому визначення матеріального характеру заподіяння шкоди суперечить доктринальним позиціям багатьох науковців, які говорять лише про майновий характер шкоди.

Конституцію України, як всебічне забезпечення прав і свобод людини, проголошено найвищою соціальною цінністю. Враховуючи те, що норми Конституції є нормами прямої дії, що дає змогу в разі порушення прав і свобод людини звернутися до суду для їх захисту і відновлення, відшкодування завданої майнової та моральної шкоди, завданням органів судової влади є дотримання норм матеріального та процесуального права при прийнятті рішень, здійсненні відповідних дій.

У ст. 32 Конституції України передбачено право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації. Тож Основний Закон виокремлює «право на відшкодування шкоди» як конституційно правову категорію.

Окрім цього, конституційні положення щодо реалізації права власності закріплені у ст. ст. 3 та 41, які визначають, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Відповідна норма вводить в обіг ще одну правову категорію «завдання шкоди» і окремому громадянину, і інтересам суспільства.

Порушення права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке передбачено ст. 50 Конституції України, передбачає ще одне конституційне право – право на відшкодування завданої шкоди відповідним порушенням. Поряд із цим передбачений

конституційний обов'язок – не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки (ст. 66). У нашому випадку, йдеться саме про «відшкодування збитків».

Відшкодування шкоди, завдані незаконними рішеннями, днями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, передбачені ст. 56 Основного Закону. При цьому конституцієдавець говорить саме про право «на відшкодування матеріальної та моральної шкоди». Ця шкода відшкодовується коштом держави чи органів місцевого самоврядування. Порядок відшкодування визначається відповідними законодавчими актами.

Окрім цього, держава зобов'язана відшкодувати матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням, у разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62).

Нормативні акти і дії, що визнані Конституційним Судом України неконституційними, які завдали фізичним або юридичним особам матеріальну чи моральну шкоду, також відшкодовуються державою (ст. 152).

Отже, можемо говорити про конституційно-правову природу інституту відшкодування шкоди та збитків, які прямо передбачені Основним Законом і деталізуються в законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах.

Так, у рішенні Конституційного Суду України М 12-рп/2001 від 27 січня 2004 р. у справі за конституційним зверненням Управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у Кіровоградській області про офіційне тлумачення положення частини третьої ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про відшкодування моральної шкоди Фондом соціального страхування), витлумачено поняття «шкода», яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, як шкоду, за якої не втрачається здат-

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються конституційні принципи відшкодування майнової шкоди в Україні та способи їх реалізації.

SUMMARY

The article analyzes the constitutional principles of compensation for property damage in Ukraine and ways to implement them.

ність працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією або за іншою адекватною їй професією (фахом). Суд у своєму офіційному тлумаченні не заперечує обов'язку Фонду відшкодувати моральну шкоду, заподіяну умовами виробництва.

У цьому рішенні Суд, зокрема, виходив із того, що Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачено відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків (п. 4 частини першої ст. 25). Відшкодування шкоди, заподіяно працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті працівника, здійснюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Конституційний Суд у своєму рішенні зазначає, що закони України, по-перше, спрямовані на соціальний захист працівників, які внаслідок нещасного випадку чи професійного захворювання отримали ушкодження, що призвели до втрати професійної працездатності, по-друге, передбачають відшкодування Фондом соціального страхування від нещасних випадків шкоди шляхом надання потерпілим соціальних послуг та виплат, зокрема відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Суд вважає, що, враховуючи особливості захисту здоров'я потерпілого, поряд із відшкодуванням матеріальної шкоди компенсується і моральна шкода за наявності факту заподіяння цієї шкоди потерпілому. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди застрахованим особам незалежно від відшкодування майнової шкоди є одним із способів захисту особистих немайнових прав працівника.

Висновки

Отже, інститут відшкодування шкоди із складовою частиною правової системи розвиненої, демократичної країни, покликаний виконувати важливі функції із захисту порушених майнових прав людини (вільно володіти, користуватися і розпоряджатися відповідним майном і майновими правами).

Основний Закон України, правові позиції Конституційного Суду України визначають інститут відшкодування шкоди як важливу гарантію сучасної системи захисту прав і свобод громадян.

Література

1. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабінович. – Х., 1997. – 64 с.
2. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – М. : Юрид. Лит., 1976. – 264 с.
3. Эбзеев Б.С. Советское государство и права человека : конституционные вопросы / Б.С. Эбзеев. – Саратов, 1986. – 184 с.
4. Тимченко І.А. Конституційні права й обов'язки радянських громадян / І.А. Тимченко. – К., 1985. – 236 с.
5. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : Изд-во БЕК, 1994. – 224 с.
6. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В.П. Грибанов. – М., 1992. – 266 с.
7. Помарин В.Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе Российской Федерации : дис. д-ра юрид. наук / В.Я. Помарин. – Воронеж, 1994. – 354 с.
8. Словарь иностранных слов: активная лексика, толкование, этимология. – М., 1997. – 630 с.
9. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А.Я. Сухарев ; редкол. : М.М. Богуславский и др. – 2-е изд., доп. – М. : Сов. Энциклопедия, 1987. – 528 с.